

צריכה הנפש אל המוסר כצורך הארץ
אל המסר.

ר' האי גאון, מוסר השכלי,
סימן כ"א.

בתורת ישראל ובדברי הנביאים מובהר, כי הטוב והרע הינם יצירה אלוקית ובידי האדם לבחור ביניהם. ישעיהו הנביא (מה, 6—7), מפרט זאת באומרו: "...למען ידעו ממורח שמש וממערבה, כי אפס בלעדי, אני ה' ואין עוד. יוצר אור ובורא תושך, עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה". הכל נברא בתוכנית מראש, ללא שום אקראיות, הכל בכוונה תחילה ובמטרה ברורה. ואכן, לפי תפיסת חכמים, כל הנברא משמש בתפקיד ברור ועל פי הנראה ויעוד אלוקי. הרע משמש מכשיר בידי האלוקים, כדי שיסייע לאדם, שהוא תכלית הבריאה, להגיע אל הטוב. אלוקים נטע בלב האדם את הנטייה לטוב ואת הנטייה לרע וכן את היכולת להתגבר ולהכריע לצד הטוב, אם ירצה בכך. שליטת, היצר הרע באדם הינה חזקה מאד ואין בידי האדם בלבד, ללא סיעתא דשמיא, היכולת להתגבר עליו. מצאנו במסכת קידושין (ל, ע"ב) וכן במסכת סוכה (נ"ב, ע"ב), אמר ר' שמעון בן לקיש: יצרו של האדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, שנאמר, צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו (תהילים לו, לב) ואלמלא הקדוש ברוך הוא, שעוזר לו (לאדם), אינו יכול לו, שנאמר ה' לא יעוּבֵנו בידו ולא ירשיענו בהישפטר (תהילים, שם); ל"יצר הרע" יש, כוח התמדה" — הוא אינו מרפה מהאדם כל עוד הוא חי. לכן, אל תאמין בעצמך עד יום מותך (פרקי אבות, ב, משנה ה), ואלך תשו-קתו" (בראשית, ד, ז) הוא משחוקק להכשיל את האדם בחטא ואפילו כאשר יש ביכולתך, אם תרצה וכסיעת עליון, להשתלט עליו, אתה תמשול בו".

אם האדם מחליט לבחור בדרך הרעה, לאמור להיכנע ליצר, ישתמש הקדוש ברוך הוא בכוחות הרע כדי לשלם לו כגמולו. בגישת המקרא, המשנה והתלמוד, יצר הרע המסית והמזיח, השטן המקטרג ומלאכי החבלה המייסרים והממיתים, כולם הם יצורי אלוקים ופועלים בשליחותו. זוהי תפיסה אינסטרומנטאלית. המודה בקיומו של כוח הרע, אבל היא שוללת ממנו את העצמאות ומשעבדת אותו לרצונו ולכוחו הכל יכול של אלוקים (תשבי, פרקי זוהר, כרך ראשון, 1969 עמ' 204). לאדם ניתנה הבחירה החופשית, לאמור, המסוגלות לבור לו את הדרך אשר יבחר ללכת בה. לישם כך, חשוב שיהא האדם נתון בידי כוחות הטוב והרע. חשוב יהיצירים שבו ילהט כדי לכבוש אותו. אין בחירה חופשית, אלא אם כן קיימת המלחמה הפנימית וההתנגדות לבחירה המסויימת.

חנך (בראשית ה, כד) נלקח על ידי האלוקים, כיוון שהיה נוטל את הבהירה (החופשית) מכני האדם. משהיה חנוך מתקרב לאדם רשע, מיד היה מחזיר אותו בתשובה ונוטל ממנו (בכך) את הבחירה החופשית, מאחר שכבר לא היה עשוי (עלול) לחטוא עוד".

וזה מה שרש"י (רבי שלמה יצחקי) מפרש: „צדיק היה וקל בדעתו לשוב ולהרשיע (= מלהרשיע), לכן נלקח קודם זמנו“. נקל היה לו להביא אדם לידי תשובה כזו, שלא יוכל עוד לשוב ולהרשיע (= מלהרשיע), ולפיכך היה מן ההכרח לקחתו קודם זמנו, כיוון שהיה נוטל את הבחירה מבני האדם (עפ"י מהר"ש מקרלין — מעינה של תורה, לג, פרשת בראשית).

על האדם לבחור בטוב מיכה הנביא (ר, ח) מתווה את הדרך אל הטוב: „וגיד לך אדם מה טוב ומה יה' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלקיך“. אמות המידה של הטוב ושל המוסרי, הם כל שהוא צדק (1), חסד (2), אמת (3), צניעות (4) ושלוש (5). קיומן של מצוות התורה, מנחה את האדם לעבר אותן מידות נשאפות. אסור לנתק את הצדק משאר אמות המידה, וכבר הזהירונו חכמים (בבא מציעא, ל ע"ב): „לא חרבה ירושלים, אלא על שהעמידו את דיניהם על דין תורה“. החברה והאדם בתוכה אינם יכולים להתקיים על הדין בלבד. יחסי האנוש וקוקים ליותר מכך. התשלובת של צדק חסד ואמת חזו עם צניעות ושלוש מהווה את הנשוא.

עיון בגישת הקבלה מורה על המחשת הנאמר בדגשים למיניהם. קיומו של הסטרא-אחרא, (המופיע בכינויים שונים: סוספיתא דרהבא, התוכא, הרמא בישא ועוד), בצו האלוקי, מייצג את הרע ופועל בשליחותו של הקדוש ברוך הוא. הוא מהווה את כוח הטמאה עלי אדמות והוא תולדה של נשירת הפסולת המצטברת מכותות הדין. לפי האר"י הקדוש (ר' יצחק לוריא אשכנזי, 1534—1572), הרי שהרע הוא תולדה של חורבן העולמות.

תפקידי הרע מגוונים: הוא מצוי באדם בדמות „היצר הרע“. נוכחותו מאפשרת לאדם לעצב את עצמו וכן לבנות את אישיותו והופשית, לאמור, המסוגלות לבחור בין אלטרנאטיבות התנהגותיות שונות. הוא מאפשר לאדם להתקרב אל אדונו (הקב"ה). המצווה היא לאהוב את ה' בשני היצרים שבו. „...ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך“ (דברים, ו ה) ולא נאמר בכל ליבך — מכאן למדו חכמים שיש לאהוב את ה' בשני היצרים, ביצר הטוב וביצר הרע. ולא עוד, אלא שהיצר הרע מביא את האדם בעקיפין למדרגה גבוהה יותר של קירבה למקום. בהתגבר האדם על ה„יצר הרע“ הוא נעשה חביב יותר לפני הקדוש ברוך הוא.

ענין זה, של חביבות בפני המקום, הודגש יפה במשנה קידושין, פרק ד, משנה יד, על ידי „בעל תפארת ישראל“, וכן הוא מובא בשיטה המקובצת (גדרים, סוף פרק ב'): „כשהוציא משה רבנו ע"ה את ישראל ממצריים, שמעו עמים ירגזו... ולכן התעורר מלך ערבי אחד וישלח צייר מובחר לצייר תמונת המנהיג הגדול הזה ולהביאו אליו. וילך הצייר ויצייר תמונתו ויביאהו לפני המלך...“ המלך זימן פרנולוגים (חכמי פרצוף) שגיתחו את תויו פניו של משה ומצאו שהוא „רע מעללין“. משנודמנו המלך ומשה רבנו יחדיו, סיפר המלך למשה על פסק דינם של הפרנולוגים. תשובתו של משה היתה: „ויען משה איש האלוהים ויאמר, גם הצייר, גם חכמין, נפלאים הם בידיעתם ובחכמתם. אולם דע לך, כי לולא הייתי בטבע האמת כפי ששמעת כמדותי, לא טוב אנוכי מבול עץ יבש... ואני בכוח אמיץ הנה התוקתי ורדיתי וכבשתי אותם (את המידות הרעות), עד אשר קניתי לי היפוכם לטבע שני ולכן ובעבור זה יקרתי והתכבדתי בשמים ממעל ובארץ מתחת“. (עין גם אדד 1980, עמ' 16—18).

יצר הרע פועל בשליחות האלוהית ולטובת האדם. מכאן שיכול האדם להתקרב לאלהיו גם באמצעותו. „כשיצר הרע נכנע לו בגלל האהבה שהוא אוהב את הקדוש ברוך הוא, כשיצר הרע נכנע והאדם שוברו — זו היא אהבת הקדוש ברוך הוא, משום שידע לקרב את היצר הרע לעבודת הקדוש ברוך הוא. כאן הוא סוד לבעלי מידות. כל מה שעשה הקדוש ברוך הוא למעלה ולמטה הכול הוא כדי להראות כבודו והכול הוא לעבודתו...“ וכיצד היצר הרע מקרב ומחבב את האדם לפני המקום? „משל למלך, שהיה לו בן יחיד והיה אוהב אותו מאוד, וציווה עליו באהבתו, שלא יתקרב לאישה רעה, משום שכל מי שיקרב אליה אינו כדאי להיכנס לתוך ארמון המלך. הסכים לו אותו בן לעשות רצון אביו באהבה. בבית המלך בחוץ היתה זונה אחת, יפת תואר ויפת מראה. לימים אמר המלך: מבקש אני לראות חפצו של בני אלי. קרא לה לאותה זונה ואמר לה: לני ופתי את בני, שאראה חפצו של בני אלי. אותה זונה מה היא עושה? הולכת היא אחרי בן-המלך, מתחילה לחבקו ולגשקו ולפתותו בכמה פיתויים. אם הבן הגון הוא ומציית למצוות אביו, גוער הוא בה ואינו שומע לה ודוחה אותה ממנו. אז אביו שמח ומכניסו לתוך פרגוד היכלו ונותן לו מתנות ותשורות וכבוד רב. מי גרם כל הכבוד הזה לבן זה? הווי אומר: אותה זונה. ואותה זונה מגיע לה שבח בזה או לא? ודאי שבח יש לה מכל צד. אחד עשתה מצוות המלך האחד שגרמה לו לאותו בן כל הטוב ההוא וכל אהבת המלך אליו. ועל כן כתוב (בראשית, א, לא): „הנה טוב מאד“, „הנה טוב“ זה מלאך החיים. „מאד“, זה מלאך המוות, שהוא ודאי טוב מאד, „למי שמציית למצוות ריבונו“ (ח"ב קסב ע"ב—קסג ע"ב עפ"י תשבי 1969, כרך שני עמ' 58—61). רואים אנו, איפוא, שמציאות הרע היא ברצונו של מקום, כדי שישמש לו מכשיר בהנהגת העולם, הן כאמצעי לקיומה של הבחירה החופשית של האדם, לקירובו לבוראו וכן כדי לשלם באמצעותו גמול לברואים.

ת פ י ס ת ו של הרמב"ם (1135—1204) את הרע היא, כהיעדר הטוב ולא כהויה נפרדת העומדת ברשות עצמה. העולם בני מהטוב ושורה בו הטוב וטעות היא לחשוב אחרת. „הרבה פעמים יעלה בלב ההמון שהרעות בעולם יהיו יותר מן הטובות... ואין זה הטעות אצל ההמון לבד... ואילו בחזן האדם המציאות וציירו וידע מיעוט חלקו ממנו, התבאר לו האמת, ונגלה כי זה השגעון הארוך אשר ישתגעו בו בני אדם... אבל המציאות לפי דעתנו הוא פרי רצון הבורא... ועם זה גם כן מציאותו הוא טוב גדול לו וחסד מה במה שיחדו בו והשלימו ורוב הרעות הנופלות באישיו הם מעצמם...“ (מורה נבוכים, חלק שלישי, פרק יב). הרע אינו, אלא היעדר הטוב וההיעדרים אינם הויה קיימת „...ואף על פי שהיעדר אינו דבר נמצא, כי כמז שנאמר במי שכיבה גר בלילה שהוא חידש החושך, כך נאמר במי שהפסיד הראות שעשה העוורון ואף על פי שהחושך והעיוורון העדרים ואינם צריכים לפועל, ולפי זה הפירוש יתבאר מאמר ישעיהו: „יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע“ מפני שהחושך והרע העדרים והסתכל איך לא אמר עושה חושך ולא עושה רע, מפני שאינם דברים נמצאים, שתיתלה בהם עשייה, ואמנם אמר על שניהם בורא, שהיא מילה שיש לה החלות בהעדר בלשון העברי, כמו שאמר „בראשית ברא אלוהים וגו'“ שהוא מהיעדר, ודרך יחס ההיעדר לפעולת הפועל הוא. מכאן שאין ליחס לקדוש ברוך הוא את עשיית הרע היותו, הוא אינו עושה רק (=אלא) מציאות וכל מציאות טוב, והרעות כולם העדרים לא תיתלה בהם פעולה“ (שם, פרק יוד). גישה ממוגנת אנו מוצאים אצל ראשוני המקובלים מבית מדרשו על רבי יצחק סגי נהור (תשבי

1969, 205). לדידם הטוב והרע שבעולם מקורם במידות החסד והדין של האלהות. מבנה האדם הוא כמערכת הספירות ושני היצרים שבו הם השלוחות של חסד ושל דין. „כשהאדם עושה רע הוא מגביר את יצר הרע שבקרבו וגורם להתלקחות אש הדין הקשה באלהות, ואז פתעל הדין פעולות של הרס ומות“. הרע הוא אצילות של מידת הדין. הרע הוא מכשיר להענשת הרשעים.

הרע המתגלה בפעולות הדין, הוא לסברתם, לא רע ממש ולפיכך אין הרע קיים בפרעל. הרע אינו אלא היעדר הטוב כי „כל דעבדי מן שמיא לטב, שאין הרע, אלא בהפסק הטוב הקודם לו, ואם כן, הטוב הוא העיקר ואפילו (הרע) הוא לקיים דרכי הטוב, ואם כן אינו אלא טוב וכל דעבדי מן שמיא לטב“ (ג. שלום עפ"י תשבי, שם, עמ' 206). שניות טבעה בתוך האדם. הגשמה ויצר הטוב הם כוחות הקדושה המהווים חלק אלה ממעל. הרע, הוא תולדה של אותם כוחות אדירים שפעולתם הרסנית. „יצר הרע“ הוא נציגו של הסיטרא אחרא (= הצד שכנגד), כשהגוף הוא חלקו של אותו סיטרא אחרא (זוהר ח"ב רכ, ע"א וכן ח"ג קע, ע"א).

במשנתו של הרב קוק, באיגרות הראי"ה, מודגשת התפיסה הרואה בהיעדר קיומם של ההפכים טוב ורע. „אין הפכים במציאות, אין טוב שלעומתו יש רע, אבל יש מדרגות במציאות, יש טוב שלעומתו יש טוב יותר, עליון, חיים וחיון דחיין“ (שם תנ"ה). קיים, אם כן, רק הטוב על מגוונים ועל צורותיו. התגלות הטוב בחלקיותו המועטה הוא בעצם מה שאנו קוראים רע, „בכללות העולם המעשי הרוחני אין כל רע נמצא, כי אם בערכו הברוד, אבל בקיבוץ הכל, הכל הוא טוב ממש, לא מפני ביטול ברוב, כפי החשבון הצנום, אלא מצד הערך העצמי האידיאלי“ (תנ"ד — הטוב הכללי מעצמו — תנ"ה הקדש).

השימוש במושג 'רע' הוא תולדה של מגבלתנו האנושית ובלשונו של הרב „ומצד אורו מתגלה שהוויאור של רע, שאנו מתארים במציאות המוגבלת, הוא רק תיאור עראי, לפי הגבלתה של הכרתנו ובאמת כל שחרות (מלשון שחור) היא רק לבנונית מוקטנת וכל רשע הוא צדק מועזר (האידיאל העליון, תנ"ה). תפיסתו של מרן הרב קוק נצ"ל היא מאחדת. החושים שלנו, במגבלותם, מטעים אותנו לתפוס את הרויה הקיומית בצורתה הפירודית ואילו „אמיתות המציאות היא רק אחדות גדולה“ (שם, תנ"ו). התפיסה האחדותית היא שתגרוור את הטוב המעשי בעולם, וכל מה שההשקפה האחדותית מכה היא יותר את שורשיה בעומק, הרי שהיא מביאה גם כן את הטוב המעשי בעולם, את החיים ואת השלום“. האדם הינו, אם כן, יצירה רוחנית, שהוקטור המנחה אותו חותר להגיע אל הרוחניות האלוקית, „האדם הינו ניצוץ מההויה הנצחית“ שמהות קיומו היא בנהירה אל הרוחניות האלוקית. תשוקת היש והחיים הפנימיים, היא עוברו, חזות הכל, המדת הכל, תשוקת התשוקות וחמדת החמדות, לאור באור החיים, להיכלל ביסוד המקורי של כל עו הרויה לאשת אבא בגופא דמלטא“ (שם, שע"ז).

הערות

1. א) צדק צדק תרדוף (דברים ט"ו, כ)
ב) אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת (תהילים ק"ז, ג)
ג) בצדקה תכונני (ישעיהו ג"ד, יד)
ד) צדק ומשפט מכון כסאך (תהילים פ"ט, ט"ו)
ה) בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא, יט, טו)
ו) עשו משפט וצדקה (ירמיהו כ"ב, ג)
2. א) חסד ואמת אל יעובוך. קשרם על גרגרותיך, כתבם על לוח ליבך (משלי, ג, ג)
ב) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו (משלי, כ, כ"ח)
ג) זרעו לכם לצדקה, קצרו לפי חסד, נירו לכם גיר ועת לדרוש את ה', עד יבוא יוורה צדק לכם (הרשע, יוד, י"ב)
ד) חסד ואמת יקדמו פניך (תהילים פ"ט, ט"ו)
3. א) נהאמת והשלום אהבו (זכריה, ח, יט)
ב) משפט אמת שפטו, וחסד ורחמים עשו איש את אחיו, ואלמנה ויתום גר ועני אל תעשוקו ורעת איש אחיו אל תחשבו בלבבכם (זכריה, ז, ט-י)
ג) הולך צדקות ודובר מישרים... הוא מרומים ישכון (ישעיהו לג, טו-טז)
ד) מדבר שקר תרחק (שמות כג, ז)
- ה) נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה (תהילים ל"ד, י"ד)
4. א) אין השכינה שורה אלא על העניו (גדרים, ל"ח, ע"א)
ב) שם, זכריה (ו, ח)
ג) לעולם יהא אדם ענותן כהלל (שבת ל"א, ע"א)
ד) בקשו את ה' כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו, בקשו צדק בקשו ענוה (צפניה, ב, ג)
ה) הענווה היא על שלושה דרכים: הדרך האחת: להיות האדם צנוע וענו כנגד הקדוש ברוך הוא; הדרך השנייה: להיות האדם ענו עם בני אדם; הדרך השלישית: להיות האדם ענו בינו לבין עצמו (מנורת הראיור, ג עמ' 158)
ו) כל המגביה לבו כפר בעיקר (סוטה, ד, ע"ב)
5. האמת והשלום אהבו (זכריה, ח, יט)

ביבליוגרפיה

- אדד משה — עונש המוות — עבריינות וסטייה חברתית, 1974, 3, 64—85.
- אדד משה — האלימות בהיבט אינטגראטיבי — עבריינות וסטייה חברתית, 1980, 8, 5—24.
- אורבך, א. א. — חז"ל — אמונות ודעות — הוצאת מאגנס, ירושלים, תשכ"ט בן מיימון משה (הרמב"ם) — מורה נבוכים, ירושלים תש"ך.
- קוק, אברהם הכהן — אורות הקודש, מוסד הרב קוק ירושלים, כרכים א, ב, ג, תשכ"ד.
- תשבי ישעיהו — פרקי זוהר — מבחר מאמרי הזוהר, ספרית דורות, הוצאת מוסד ביאליק ירושלים, כרכים א, ב, 1969.
- תשבי ישעיהו — תורת הרע והקליפה בקבלת האריז — אקדמון, ירושלים, תשכ"ה.